

שנת 'מעשר עני' – מה זה אומר לנו?

הרב יצחק זביר

בנוסף לנתינת התרומות לכהנים והמעשרות ללוויים, צוותה התורה על הפרשת מעשר נוסף. בחלק מן השנים (א,ב,ד,ה) על הבעלים לאכול מעשר זה בקדושה בירושלים ('מעשר שני'), ובשנים אחרות (ג,ו) עליו לתת את המעשר לעניים¹.

כל הירקות ועלי התבלין שנקטפו החל מראש השנה ואילך נחשבים כשייכים לשנה זו, ויש להפריש מהם מעשר עני². כך גם הדין בדגנים וקטניות שהגיעו לשליש גידולם לאחר ראש השנה³.

ט"ו בשבט הוא ראש השנה לאילן, ולכן הפירות שהחלו לגדול עד ט"ו בשבט של שנת מעשר עני חייבים עדיין במעשר שני. ומאלו שהחלו לגדול מט"ו בשבט של שנה זו, עד לט"ו בשבט של השנה שאחריה – יש להפריש מעשר לעניים⁴.

כיצד נזהה אלו פירות החלו לגדול לפני ט"ו בשבט? למעשה רוב הפירות שנקטפים אחר ט"ו בשבט החלו לגדול לאחריו. באיזורים חמים ישנם פירות שתחילת גדילתם לעיתים בתקופה זו: שקד, אפרסק, משמש, שסק, נקטרינה או ענבים, לבעלי גינות שבגינתם גדלים פירות אלו – מומלץ לצאת בט"ו בשבט אל הגינה, ולסמן את הפירות שכבר החלו לגדול, כדי לדעת שהם שייכים לשנה שעברה ומפרישים מהם מעשר שני. במקרה שקשה להבדיל בין הפירות המקדימים למאחרים – יש להפריש את שני המעשרות מספק, אך אין חובה לתת את המעשר לעני⁵.

הפוסקים נחלקו בדינם של אתרוגים ולימונים, האם כאשר הם נקטפים לאחר ט"ו בשבט הם משתייכים לשנת המעשר בעת הקטיף, או שמא דינם ככל הפירות ושנת תחילת גדילתם היא הקובעת. למעשה – מפירות הדר שנקטפים מט"ו בשבט ואילך יש להפריש את שני המעשרות מספק, ואין חובה לתת את המעשר לעני בפועל⁶.

1. רמב"ם הלכות מתנות עניים פרק ו.

2. רמב"ם הלכות מעשר שני, פרק א הלכה ד.

3. שם הלכה ג.

4. שם הלכה ב.

5. שם הלכה יא. ויש שהחמירו להפריש גם את המעשר עני.

6. שם הלכה ז, ועיין בדברי הפוסקים לענין שמיטה שדנו בדינו של הלימון.

ברכישה בחנויות

מצות תרומות ומעשרות מורכבת משני חלקים: הפרשת התרומות והמעשרות באמצעות קריאת הנוסח, ונתינתם לכהן, ללוי ולעני בפועל.

בקניה בחנות או בשוק בלא תעודת כשרות, איננו בטוחים האם הפירות הללו אכן חייבים בתרומות ומעשרות, או שמא כבר הפרישו מהם בעבר. במקרים אלו יש חובה לבצע את ההפרשה על ידי אמירת הנוסח, אך אין חובה לתת את המעשר לעני בפועל.

מחמת תנאי האיחסון המפותחים, ישנו זמן רב שבו יש ספק האם הפירות והירקות שייכים לשנה זו או שמא נותרו מן השנה שעברה. בתאריכים אלו יש להפריש מספק את שני המעשרות:

ירקות

מרב סוגי הירקות הטריים (עגבניה, מלפפון, פלפל וכדומה) יש להפריש כעת מעשר עני בלבד. ירקות יבשים המחזיקים מעמד זמן רב כגון תפוחי אדמה, גזר, בצל, וכדומה – עד סוף חודש אדר ייתכן שהם מגידולי השנה שעברה ויש להפריש מהם את שני המעשרות מספק. ובבטטה וגרעיני אבטיח יש לנהוג כך עד לסוף חודש אייר.

דגנים וקטניות

זמן השימור של הקטניות רב מאוד, ולכן קשה מאוד לדעת לאיזו שנה הם שייכים, משום כך נכון תמיד להפריש מהם את שני המעשרות מספק. חשוב להדגיש שרוב סוגי הקטניות היבשות (כגון אורז, אפונה, חיטה, עדשים, קווקר ושעועית) מיובאים מחו"ל, ולכן אינם חייבים בהפרשת תרומות ומעשרות.

פירות

מכיון שרק פירות שהחלו לגדול ('חנטו') לאחר ט"ו בשבט שייכים לשנה זו, רק מחודש אדר יחלו להמכר בשווקים הפירות הראשונים שמהם צריך להפריש מעשר עני (אפרסק, ענבים, משמש, שסק, שקד ירוק, תפוח ענה), ועד לחודש אייר יש להפריש מספק את שני המעשרות. זאת מלבד פירות הדר שכאמור לעיל יש להפריש מהם את שני המעשרות החל מט"ו בשבט ואילך.

כיצד נותנים את המעשר לעני?

נתינת המעשר המקורית מתבצעת על ידי נתינת עשירית מן הפירות לעני. כל מי שאין לו פרנסה קבועה ומסודרת, או סכום כסף גדול שממנו יכול לפרנס את משפחתו במהלך השנה הקרובה – נחשב כעני ורשאי לקבל את המעשר.⁷

חכמים עמדו על כך שנתנת עשירית מן הפירות בכל פעם מכבידה בין על בעל הפירות, ובין על העני שמקבל כמויות של מיני פירות שונים שאינו זקוק להם בהכרח. משום כך הציעו לתת לעני סכום כסף מראש כהלוואה, וחובו ייפרע בתמורת פירות המעשר שיישארו אצל הבעלים.⁸ לצורך המתקשים במציאת עני לשם הסדר זה – הוקמו קרנות מעשר שונות (בית האוצר, בית המעשר), שתמורת תשלום קבוע מלוות את כספי המנוי לעני ועורכות הסכם מסודר עימו.

יש מן הפוסקים שבמקום הצורך התירו לתת את שווים של הפירות לעניים בלא יצירת הסכם הלוואה.⁹ הנוהגים כך יקפידו לתת את הכסף (בנוסף לצדקה שרגילים לתת בכל שנה)¹⁰, לעניים או למוסדות העוסקים בצדקה לעניים בדווקא.¹¹

נחתום בדבריו של הש"ה בענין זה: "מי שיש בו יראת שמים, יעשה המצוה כתיקונה, ויודה לה' על שזיכהו לקיים מצוה זו, ולא יבקש טעדי למפטר נפשיה, כי לא יעני מזה, אדרבא, יתברך... והעני, כי במעשר הבטיח הקדוש ברוך הוא שישלח הברכה בודאי, ... על כן, כל אשר יראת אלהים נגע בלבו, ישים הדברים האלה על לבבו" (של"ה, אות ק, קדושת האכילה, קכה).

7. רמב"ם הלכות מתנות עניים פרק ט הלכה יג, ושו"ע יורה דעה רנג, ב.

8. רמב"ם הלכות מעשר פרק ו הלכה יז. ורמ"א יורה דעה סימן רנז, ה. ועיין עוד בש"ך שם ס"ק יג שלא חייב מכירי כהונה.

9. הרדב"ז בסוף תשובה שם, השל"ה קדושת האכילה קכה, ובשו"ת הלכות קטנות ח"ב קמג. רבים התנגדו וסברו שלא ניתן לתת את הכסף תמורת המעשר: הר"י קורקוס בתשובת הרדב"ז שם, מחזיק ברכה יו"ד סא, יט, הלבוש וערוה"ש ביו"ד סא, חזון איש מעשרות ח ה, ציץ אליעזר חלק יא, יס.

10. של"ה שם.

11. רמ"א יורה דעה רמט, א. שו"ת משיב דבר סימן עה.